

AUTORUL MEDIAT: REFERINȚE DE DREPT COMPARAT

Mariana GRAMA,
doctor în drept, conferențiar universitar,
Departamentul Drept penal,
Facultatea de Drept,
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID ID: 0000-0002-2633-5381

Summary. *According to the criminal law of the Republic of Moldova, the author is also the persons who committed the crime through persons who are not liable to criminal liability due to age, irresponsibility or other causes provided by the Criminal Code. The mediated author is also provided for in the criminal legislation of other states.*

Keywords: *participation, crime, author, mediated author.*

Calitatea de autor nu este condiționată de existența participației, autor fiind și cel care săvârșește singur o faptă prevăzută de legea penală. Autoratul se distinge prin caracterul său esențial și necesar, contribuția autorului constând în săvârșirea faptei (acțiunii sau inacțiunii) care constituie infracțiune. Autoratul poate exista și de sine stătător. Legea penală distinge următoarele tipuri de autor: autorul nemijlocit, coautorul nemijlocit și autorul mijlocit sau mediat.

Cu referire la cel de al treilea tip de autor, legea penală a Republicii Moldova în art. 42 stabilește că “este autor și persoana care a săvârșit infracțiunea prin intermediul persoanelor care nu sunt pasibile de răspundere penală din cauza vârstei, iresponsabilității sau din alte cauze prevăzute de Codul penal”.

Așa-numita” teorie a autorului mediat” nu este nouă pentru dreptul penal. Acesta mai este numit autor intelectual, moral, mijlocit, de la distanță sau autor de mână lungă (*de longa manus*). Deși conceptul în Republica Moldova a fost inclus de actualul Cod penal, totuși despre autorul mediat scria încă S.V. Poznâșev, I.Ia. Heifeț, G. Colocolov, Tr. Pop, V. Dongoroz ș.a., doar că unii susțineau acest concept, iar alții nu.

Ca și concept, aparent nou, pentru legislația și doctrina dreptului penal, dă naștere mai multor opinii, deseori, divergente și provoacă discuții

contradictorii. I.Ia Heifeț era de părerea că nu există niciun fel de autor mediat, pentru că instigatorului îi este indiferent pe care persoană să o atragă la comiterea infracțiunii: pasibilă sau nu de răspundere penală, el în orice caz rămâne instigator.

G. Colocolov la sf.sec.XIX - înc.secXX deja scria despre *instigarea aparentă* sau *fictivă*, atribuind aici atragerea la comiterea infracțiunii a unei persoane iresponsabile, a unei persoane care comite fapta fără vinovăție, față de care este aplicată constrângerea psihică sau în caz de executare a ordinului obligator [1, p.95]. În opinia autorului respectiv, toate aceste cazuri erau atribuite metodelor de comitere a infracțiunii, deoarece, aici lipsește instigarea, fiind prezent doar un singur subiect [2, p.120-124].

S. V. Poznășev direct vorbea despre autor ca o persoană care acționează nemijlocit sau mijlocit, fără a pune accentul pe ultimul [3, p.384]. P.F. Telinov deosebea autorul mediat care comite infracțiune prin intermediul:

1. persoanei care nu a atins vârsta răspunderii penale;
2. persoanei iresponsabile;
3. persoanei care acționează sub influența constrângerii fizice sau sub amenințarea executării ordinului, dacă voința persoanei constrânse este în totalitate reprimată, iar el în legătură cu acest fapt este liberat de răspundere penală;
4. persoanei care acționează în condiții de eroare, care exclude răspunderea penală sau este admisă răspunderea doar pentru infracțiunea comisă din imprudență.

Tr. Pop susținea că prin autor intelectual sau moral înțelegem pe agentul, care nu execută el însuși infracțiunea, ci în scopul acesta întrebuințează ca instrument o terță persoană. Această terță persoană, care este executorul material al infracțiunii, în baza situației în care se găsește, sau nu este responsabil de fapt, sau nu este responsabil în calitate de autor. El se numește autor intelectual sau moral în opoziție cu cel material, fiindcă până când cel din urmă execută el infracțiunea, până atunci cel dintâi mărginindu-se la o activitate intelectuală, își execută rezoluțiunea criminală prin o altă persoană, fără conștiință sau contra voinței acesteia [4 p.777].

V. Dongoroz scria [5, p.491-492] că o chestiune mult prea discutată este cea privitoare la instigarea săvârșită față de o persoană incapabilă (copil, alienat mintal) sau față de o persoană în favoarea căreia există o cauză de neimputabilitate (eroare de fapt, constrângere morală).

Prima părere despre care vorbea, era cea dominantă în doctrina germană a vremurilor, susținută de Binding, Liszt, Allfeld, Mezger, Hegler. și

cea italiană (Alimena, Manzini, Paoli) potrivit căreia, instigatorul în acest caz trebuie considerat autor mediat, fiindcă persoana dementă, care este autorul imediat, nu a fost decât o simplă unealtă de care s-a folosit autorul mediat pentru a săvârși infracțiunea.

Potrivit celei de a doua păreri, nu conta dacă instigatul este sau nu pedepsibil, conta doar ca acesta să fi comis infracțiunea în urma unei instigări, iar instigatorul trebuie să răspundă ca instigator și nu ca autor mediat (Carrara, Florian). Dongoroz V. considera că anume această opinie este corectă și confirmă cu realitate, fiind singura care conduce la soluțiuni acceptabile în practică.

C. Bulai nu susținea teoria autorului mediat potrivit căreia, scria dânsul [6, p.450], de vreme ce autorul imediat nu răspunde penal (pentru că este iresponsabil, minor sub 14 ani, indus în eroare etc.) și nu poate fi subiect al infracțiunii, adevăratul autor trebuie considerat cel care l-a determinat cu intenție să săvârșească fapta, adică autorul mediat, care s-a folosit de autorul imediat ca de o simplă unealtă, ca de un animal. C.Bulai era părtașul participației impropriei, iar teoria zisă a autorului mediat o considera forțată și artificială.

Nu susține această părere nici autorul autohton X.Ulianovschi [7, p.41].

Cea mai controversată discuție se referă, însă, la faptul dacă se atribuie, în general, autorul mediat la instituția participației? Dacă discutăm despre locul aflării acestei norme în legea penală autohtonă, atunci vorbim despre art.42 care definește participanții la infracțiune. Dacă, însă participația reprezintă potrivit prevederilor art. **41 Cp al RM** “cooperarea cu intenție a două sau mai multor persoane la săvârșirea unei infracțiuni intenționate”, atunci comiterea în comun a unei infracțiuni de către o persoană care este subiect al infracțiunii împreună cu o persoană care nu este subiect, înseamnă că despre participație nu poate fi vorba. Reiese că despre autorul mediat nu putem vorbi în limitele instituției participației.

Despre autorul mediat legile penale ale diferitor state se expun diferit.

Legea penală germană prevede că *în calitate de autor se pedepsește persoana care săvârșește fapta penală personal sau prin intermediul altei persoane* (§ 25) [8, p.903].

Opinia persistentă, însă, și actualmente în doctrina germană este aceea că instigatorul trebuie să fie considerat autor mediat, fiindcă persoana incapabilă sau care nu poate răspunde penal, care este autorul nemijlocit (imediat), nu a fost decât o simplă unealtă, de care s-a folosit autorul mediat pentru a săvârși infracțiunea; în realitate, avem numai o pseudo-

instigare, singurul și adevăratul autor al infracțiunii fiind autorul mediat [9, p.51].

Doctrina italiană împărtășește acest punct de vedere. Codul penal italian într-un șir de articole clar conține prevederi despre responsabilitatea autorului mediat. De exemplu, **art. 46. Constrângerea fizică** specifică că: *Nu poate fi pedepsit cel care a comis o faptă fiind constrâns de alții prin violență fizică, căreia nu-i putea rezista sau de care nu putea scăpa.*

În acest caz, de fapta comisă de persoana constrânsă, este răspunzător autorul violenței;

Art. 48. Eroarea determinată de inducerea în eroare comisă de către o altă persoană

Dispozițiile articolului precedent sunt incidente chiar dacă eroarea asupra faptei ce constituie o infracțiune este determinată de inducerea în eroare comisă de altul; dar, în acest caz, pentru fapta comisă de persoana înșelată este răspunzătoare cea care a obligat-o să o comită;

Art. 54. Starea de necesitate

Nu se pedepsește cel care a comis o faptă fiind constrâns de nevoia de a se salva sau de a salva pe alții de pericolul real al unui prejudiciu grav adus persoanei, pericol cauzat de el în mod involuntar, care nu ar fi putut fi evitat în alt fel, cu condiția ca fapta să fie proporțională cu pericolul.

Dispoziția din prima parte a acestui articol se aplică chiar dacă starea de necesitate este determinată de amenințările altuia; dar, în acest caz, de fapta comisă de către persoana amenințată este răspunzător cel care a obligat-o să o comită;

Art.86 [10, p.205] Determinarea stării de incapacitate pentru a convinge pe altul să comită o infracțiune prevede că *dacă cineva aduce pe altcineva în stare de incapacitate de a înțelege și de a voi, în scopul de a-l determina să comită o infracțiune, de infracțiunea comisă de persoana aflată în incapacitate este răspunzător cel care a cauzat respectiva stare.*

În art.111 din Codul penal italian **Determinarea unei persoane care nu poate fi trasă la răspundere sau pedepsită să comită infracțiuni**, însă, se mai conține o prevedere și anume că *cel care a convins o persoană care nu poate fi trasă la răspundere sau pedepsită din cauza unei condiții sau a calități profesionale să comită o infracțiune, răspunde de infracțiunea comisă de aceasta și pedeapsa este majorată.*

Astfel, legea penală italiană prevede ipoteza determinării unei persoane căreia i s-a provocat o stare de incapacitate cu scopul de a o face

să comită o faptă, făcând distincția între situația în care starea de incapacitate indusă altuia este de natură să excludă orice voință în acțiunea executorului (precum starea de hipnoză) și situația în care subiectul poate fi capabil de a-și asuma deciziile (cum ar putea fi, de exemplu, în ipoteza administrării unei substanțe de natură să-i provoace subiectului o creștere peste măsură a agresivității sau care îi face parțial incontrolabile impulsurile sexuale).

În viziunea doctrinei italiene, recunoașterea tradiționalelor forme de participație (autor, coautor, instigator, complice) nu reprezintă figure exclusive, ci simple exemple ale modurilor în care participarea poate avea loc, justificându-se denumirea lor comună de coparticipanți. Cazurile de autor mediat apar, în această perspectivă, ca ipoteze ulterioare de participare prin comportamente atipice raportate la unitatea de faptă [9, p.52].

Totuși doctrina italiană este destul de contradictorie. Legea penală se expune că în toate aceste cazuri mai sus expuse ar exista un singur autor al infracțiunii în persoana făptuitorului care își asumă rolul de autor mediat săvârșind infracțiunea prin alt om, care devine un simplu instrument în mâinile primului [11, p.316].

Cu toate acestea, sunt autori care consider că teoria autorului mediat trebuie respinsă din motive de natură pur teoretică, același lucru fiind promovat și de doctrina germană care a aderat la teza accidentalității extreme [11, p.317].

Codul penal al Regatului Spaniei din 23 noiembrie 1995 în art.28 alin.1 prevede că *sunt autori persoanele care realizează o faptă personal, împreună sau prin intermediul altei persoane pe care o folosește ca instrument* [12, p.411].

Codul penal al Republicii Cehe, secțiunea 22: *Autorul unei infracțiuni este persoana care întrunește trăsăturile constituirii unei fapte în infracțiune, tentativă de săvârșire sau premeditare a acesteia, dacă acestea sunt de natură penală.*

De asemenea, autorul unei infracțiuni este persoana care se folosește pentru săvârșirea acesteia de o altă persoană care nu răspunde penal ca urmare a vârstei, iresponsabilității, erorii sau pentru că a acționat în limitele legitimei apărări, stării de extremă necesitate sau altor circumstanțe care exclude răspunderea penală, sau care nu a acționat singură sau nu a acționat cu vinovăție.

De asemenea, autorul unei infracțiuni este persoana care se folosește pentru săvârșirea acesteia de o astfel de persoană, care nu a acționat cu intenție special sau dintr-un motiv stipulate prin lege [13, p.634].

Codul penal al Republicii Croatia, art.36 alin.1: *Autorul este persoana care, singură sau prin intermediul altei persoane, comite o infracțiune* [14, p.949].

Codul penal al Republicii Estonia, §.21: *Autorul este persoana care comite o infracțiune fără ajutor sau profitând de o altă persoană* [15, p.125].

Codul penal al Republicii Letonia, secțiunea 17: *Persoana care a comis ea însăși în mod direct o infracțiune sau care, pentru comiterea acesteia, a angajat o altă persoană care, în conformitate cu dispozițiile prezentei legi, nu poate răspunde penal, este considerată autor al infracțiunii* [16, p.452].

Codul penal al Republicii Lituania, articolul 24 alin.3: *Autorul este o persoană care a săvârșit o faptă penală fie el însuși, fie prin implicarea persoanei incapabile juridic sau a persoanelor care nu au implinit încă vârsta prevăzută la articolul 13 din prezentul Cod sau a altor persoane care nu sunt vinovate de această faptă* [17, p.634].

Codul penal al Republicii Finlanda, secțiunea 4 din Capitolul 5: *O persoană este condamnată ca autor dacă a săvârșit o infracțiune intenționată prin utilizarea, ca intermediar, a unei alte persoane, care nu va fi pedepsită pentru infracțiunea menționată din cauza lipsei de răspundere sau de intenție penală sau din cauza altui motiv legat de condițiile prealabile pentru răspunderea penală* [18, p.327].

Codul penal al Republicii Malta din 30 ianuarie 1854 cu modificările ulterioare în pct. 47. *Orice persoană care*

(a) *constrange o altă persoană, printr-o forță exterioară căreia această persoană nu i-a putut rezista, să comită o infracțiune; sau*

(b) *participă prin oricare dintre actele menționate la art. 42 la săvârșirea unei infracțiuni de orice altă persoană care potrivit legii este exonerată de răspunderea penală, săvârșește ea însăși această infracțiune ca un autor principal* [19, p.44].

Codul penal al Federației Ruse din 24 mai 1996 în art.33 stabilește că *este autor persoana care a săvârșit nemijlocit infracțiunea sau a participat nemijlocit la săvârșirea infracțiunii împreună cu alte persoane (coautori), precum și persoana care a săvârșit infracțiunea prin intermediul altor persoane care nu sunt pasibile de răspundere penală din cauza vârstei, iresponsabilității sau din alte cauze prevăzute de Codul penal* [20, p.16].

Codul penal al Republicii Kârgâzstan din 28 octombrie 2021 în art. 40[24] și

Codul penal al Georgiei din 22 iulie 1999 în art.22 [25] conțin prevederi similar cu cele al Federației Ruse.

Codul penal al Republicii Belarusi din 9 iulie 1999 în art.16 alin.3 stabilește că *autor este persoana care a săvârșit nemijlocit infracțiunea sau a participat nemijlocit la săvârșirea infracțiunii împreună cu alte persoane, sau care a săvârșit infracțiunea prin intermediul altor persoane care nu sunt pasibile de răspundere penală în baza legii sau care au comis infracțiunea din imprudență* [26].

Codul penal al Ucrainei din 5 aprilie 2001 în art.27 alin.2: *autor (coautor) este persoana care în coparticipare cu alți subiecți ai infracțiunii, nemijlocit sau folosindu-se de alte persoane care nu sunt pasibile de răspundere penală au comis o infracțiune prevăzută de Codul penal* [27].

Codul penal al Republicii Cazahstan din 3 iulie 2014, art. 28: *autor persoana care a săvârșit nemijlocit infracțiunea sau a participat nemijlocit la săvârșirea infracțiunii împreună cu alte persoane (coautori), precum și persoana care a săvârșit infracțiunea prin intermediul altor persoane care nu sunt pasibile de răspundere penală din cauza vârstei, iresponsabilității sau din alte cauze prevăzute de Codul penal, precum și care au săvârșit infracțiunea prin intermediul persoanelor care au comis infracțiunea din imprudență* [28].

Diferite, sunt prevederile din **Codul penal al României** care are o abordare cu totul specială, dat fiindcă deosebește astfel de modalități ale participației cum sunt cea proprie și cea improprie.

Potrivit prevederilor art. 46 al **Codului penal al României**: *Autor este persoana care săvârșește în mod nemijlocit o faptă prevăzută de legea penală.*

Art. 52 din aceeași lege prevede **Participația improprie** ce reprezintă (1) *Săvârșirea nemijlocită, cu intenție, de către o persoană a unei fapte prevăzute de legea penală la care, din culpă sau fără vinovăție, contribuie cu acte de executare o altă persoană se sancționează cu pedeapsa prevăzută de lege pentru fapta comisă cu intenție.*

(2) *Determinarea, inlesnirea sau ajutarea în orice mod, cu intenție, la săvârșirea din culpă de către o altă persoană a unei fapte prevăzute de legea penală se sancționează cu pedeapsa prevăzută de lege pentru fapta comisă cu intenție.*

(3) *Determinarea, inlesnirea sau ajutarea în orice mod, cu intenție, la săvârșirea unei fapte prevăzute de legea penală, de către o persoană care comite acea faptă fără vinovăție, se sancționează cu pedeapsa prevăzută de lege pentru acea infracțiune* [21, p.773].

Legislațiile penale ale unor țări, în general, nu pomenesc despre autorul mediat (de exemplu, Franța, Elveția, China, Olanda, Polonia, Bulgaria ș.a.).

Am adus doar unele exemple de state unde într-un fel sau altul sunt prevederi referitoare la așa-numitul autor mediat, aceasta însă nu înseamnă că putem judeca despre evoluția conceptului de autor al infracțiunii în toate statele.

Făcând o generalizare a celor expuse, dar și a opiniilor doctinarilor putem evidenția două tipuri ale autorului mediat:

A. persoana care comite infracțiunea prin intermediul persoanelor ce nu pot fi supuse răspunderii penale în virtutea legii.

Aici se atribuie persoanele:

1. care au comis fapta prevăzută de legea penală în stare de iresponsabilitate;
2. care nu au atins vârsta de tragere la răspundere penală;
3. care au acționat în virtutea executării unui ordin sau dispoziție obligatorii pentru ei;
4. care au acționat în stare de extremă necesitate.

Unii autori numesc acest tip de subiect, ” subiect inapt” și consideră că cercul lor este mult mai larg, atribuind aici și persoanele care deși au atins vârsta de tragere la răspundere penală, suferă de așa-numita „iresponsabilitate de vârstă” atunci când persoana deși are vârsta prevăzută de lege, rămâne în urmă cu dezvoltarea psihică care nu este provocată de o dereglare psihică, însă totuși în timpul săvârșirii faptei nu sunt capabili să-i perceapă pericolul social; sau persoanele ce se află în somn hipnotic. Tot aici pot fi atribuite și persoanele care greșit își închipuie circumstanțele de fapt ale celor săvârșite, atunci când ele nici nu trebuiau și nici nu puteau să le prevadă în virtutea prezenței erorii.

Nu în zădar, legiuitorul a utilizat termenul „alte cauze prevăzute de prezentul cod”. Lista lor reiese că rămâne la moment deschisă. Sunt autori care consideră că această listă trebuie să fie una exhaustivă stabilită în Codul penal [22, p.188-189].

În situația când, autorul mediat atrage la săvârșirea infracțiunii o persoană care nu este pasibilă de răspundere penală, este prezent doar un singur subiect al infracțiunii-autorul mediat, dat fiind că cealaltă persoană nu poate fi recunoscută drept autor, la fel cum nu poate fi recunoscută nici ca subiect a infracțiunii. De aici apare întrebarea, dacă așa-numitul autor mediat poate fi examinat în limitele instituției participației, dat fiind că lipsește trăsătura „pluralitatea de subiecte”. Într-o opinie [23, p.33-

37], persoana care nu este pasibilă de răspundere penală este numită „*persoana prin fapta căreia se comite infracțiunea*”.

Autorul, în afară de aceste persoane, mai poate folosi și mijloace de comitere a infracțiunii. Tradițional, în dreptul penal, acestea sunt obiecte ale lumii materiale care ajută/contribuie la săvârșirea infracțiunii. Tot aici pot fi atribuite și păsările/animalele care sunt atrase la săvârșirea infracțiunii destul de frecvent.

B. Al doilea tip de autor mediat este cel care la săvârșirea infracțiunii folosește persoanele ce comit infracțiuni din imprudență (autoratul mediat din imprudență). Aici sunt atribuite și persoanele care comit infracțiunea greșit închipuindu-și circumstanțele de fapt ale celor comise, atunci când ele nici nu trebuiau și nici nu puteau să le prevadă în virtutea prezenței erorii.

Spre deosebire de primul tip de autor mediat la cel de al doilea este prezentă trăsătura „pluralitatea de subiecte”. În schimb celelalte: activitatea în comun, unitatea intenției și cooperarea la o infracțiune intenționată-lipsesc.

De aici, deducem că, nici acest tip nu poate fi examinat în limitele instituției participației.

Raportat la legea penală a Republicii Moldova încercăm să clarificăm unele momente:

1. Nu este o unitate de păreri referitor la faptul, dacă trebuie sau nu evidențiat aparte autorul ca entitate juridico-penală sau trebuie să rămână în cadrul participației.

După părerea noastră, ar trebui examinat ca o entitate separată, dat fiindcă autor este și acela care comite infracțiunea de unul singur și nu doar în participație.

2. Există totuși astfel de tip de autor cum este autorul mediat sau vorbim în acest caz de instigator, după exemplul altor state?

Se pare că, reieșind din normele legale existente la noi în țară, totuși, la moment, vorbim despre două roluri diferite: cel de autor mediat și cel de instigator.

3. Trebuie examinat autorul mediat în cadrul participației sau în afara ei?

Suntem de părerea că, autorul mediat, dacă, totuși este acceptat ca o formă a autoratului, trebuie examinat în afara instituției participației. Am văzut că în funcție de tipul de autor mediat, aici lipsesc toate trăsăturile participației.

Legea penală a Republicii Moldova ar trebui să prevadă autorul, chiar și în formula actuală, separat de instituția participației, iar participanți la infracțiune să rămână organizatorul, instigatorul și complicele.

Autorul mediat ar trebui definit în norma care definește autorul.

4. Poate fi păstrat conceptul actual al autorului mediat?

Conceptul de autor mediat ar trebui revăzut, clarificându-se în același timp, ce se include în sintagma ”*alte cauze prevăzute de Codul penal*”, adică prin intermediul, totuși a căror persoane poate fi săvârșită infracțiunea, în afara persoanelor minore și iresponsabile.

5. Pentru realizarea principiilor legalității și individualizării răspunderii penale propunem ca lit. g) din art. 77 care prevede Circumstanțele agravante să fie modificat și completat cu sintagma: ”săvârșirea infracțiunii cu mijloacele sau prin intermediul persoanelor care în virtutea legii nu sunt pasibile de răspundere penală ori persoanelor care au comis infracțiunea din imprudență”.

Mai putem examina și posibilitatea modificării, în general, a conceptului de participare după modelul României.

Referințe:

1. КОЗЛОВ, А. П. Соучастие. Традиции и реальность. Санкт – Петербург: Юридический Центр Пресс, 2001, 326 с. ISBN 5-94201-049-8
2. КОЛОКОЛОВ Г. О соучастии в преступлении. Москва, 1881, 215 с. ISBN 978-5-4458-7832-2. *Variantă electronică.*
3. ПОЗНЫШЕВ, С. В. Основные начала науки уголовного права. Москва, 1912, 666 с.
4. POP, T. Drept penal comparat. Vol. 2. București, 1923, 913 p.
5. DONGOROZ, V. Curs de drept penal. București: Editura Cursurilor Litografiate, 1942, 734 p.
6. BULAI, C. Manual de drept penal. Partea generală. București: ALL EDUCAȚIONAL S.A., 1997, 647 p. ISBN 973-9229-74-3
7. ULIANOVSKI, X. Participația penală. Chișinău: Editura GARUDA-ART, 2000, 240 p. ISBN 9975-9564-7-5
8. Codul penal al Republicii Federale Germania din 13 noiembrie 1998. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul II. București: Editura C.H.Beck, 2018, 1095 p. ISBN 978-606-18-0819-9
9. UNGUREANU, M.- E. Participația penală. București: Universul Juridic, 2017, 188 p. ISBN 978-606-673-973-3
10. Codul penal al Republicii Italia. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul III. București: Editura C.H.Beck, 2018, 925 p. ISBN 978-606-18-0822-9

11. PETRUCCI, R. Diritto penale. Parte Generale. Napoli: Edizioni Giuridiche Simone, 2002, 510 p.
12. Codul penal al Regatului Spaniei din 23 noiembrie 1995. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul V. București: Editura C.H.Beck, 2018, 995 p. ISBN 978-606-18-0824-3
13. Codul penal al Republicii Cehe din 8 ianuarie 2009. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul I. București: Editura C.H.Beck, 2018, 1076 p. ISBN 978-606-18-0820-5
14. Codul penal al Republicii Croația din 21 octombrie 2011. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul I. București: Editura C.H.Beck, 2018, 1076 p. ISBN 978-606-18-0820-5
15. Codul penal al Republicii Estonia din 6 iunie 2001. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul II. București: Editura C.H.Beck, 2018, p.1095 p. ISBN 978-606-18-0821-2
16. Codul penal al Republicii Letonia din 17 iunie 1998. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul III. București: Editura C.H.Beck, 2018, 925 p. ISBN 978-606-18-0822-9
17. Codul penal al Republicii Lituania din 26 septembrie 2000. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul III. București: Editura C.H.Beck, 2018, p. 634. 925 p. ISBN 978-606-18-0822-9
18. Codul penal al Republicii Finlanda din 19 decembrie 1889. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul II. București: Editura C.H.Beck, 2018, 1095 p. ISBN 978-606-18-0819-9
19. Codul penal al Republicii Malta din 30 ianuarie 1854. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul IV. București: Editura C.H.Beck, 2018, 889 p. ISBN 978-606-18-0823-6
20. Уголовный Кодекс Российской Федерации. Москва: Эксмо, 2017, с.16.
21. Codul penal al României din 24 iulie 2009. În: CODEX PENAL. Codurile penale ale statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul IV. București: Editura C.H.Beck, 2018, 889 p. ISBN 978-606-18-0823-6

22. ПРИМАЧЕНОК, А. А. Посредственное исполнение преступлений как самостоятельный институт уголовного права. В: Яскевич А.В. Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов. Минск: Академия МВД, 2019, 412 с. УДК 343 + 378.635
23. КОВАЛЬЧУК, А. В. Непосредственный и посредственный исполнитель преступления: новый научный взгляд на их законодательную регламентацию. Журнал Белорусского государственного университета. Право, 2019, №2, с.33-37.

Surse web

24. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>
25. <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=247>
26. <https://pravo.by/document/?guid=3871&po=hk9900275>
27. https://continent-online.com/Document/?doc_id=30418109#pos=246;14
28. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=480;-60#pos=480;-60